

Herinneringen aan Ortolanen in de Noordbrabantse Kempen en daarbuiten

Bernard van Dooren & Pierre Maréchal*

Tot ver in de jaren zestig was de Ortolaan in de Noordbrabantse Kempen op de plaatsen waar zij voorkwamen een gewone vogel. Daar is in vrij korte tijd verandering in gekomen die ten minste voor een deel zal samenhangen met de snelle veranderingen in de landbouw. Genoemd kunnen worden schaalvergrotingen, het gebruik van landbouwgiften, cultuurveranderingen. De grootste concentratie Ortolanen kwam voor tussen Casteren en Hoogeloon. Vóórdat eerdergenoemde veranderingen in de landbouw plaatsvonden werd in dat gebied voornamelijk gemengde landbouw bedreven. De teelt bestond hoofdzakelijk uit Haver en Rogge met daartussen wat aardappelvelden.

Het betrof een kleinschalig oud cultuurlandschap met lichte terreinglooiingen. In het land stonden kleine overgebleven eikenhakhoutwallen en hier en daar dennebosjes van ongeveer twintig tot veertig jaar oud. Deze bosjes waren niet groter dan een paar duizend vierkante meter. In feite betrof het resten bos omdat het land in cultuur was gebracht.

Tussen Casteren en Hoogeloon

De weg van Casteren naar Hoogeloon bestond in die tijd uit kinderkopjes met veel begroeiing er tussen. Er kwam niet veel verkeer langs en de Ortolanen waren gemakkelijk te observeren, terwijl zij voedsel aan het zoeken waren. Langs de weg stonden Amerikaanse Eiken (*Quercus rubra (borealis)*). Op een gegeven moment kon je om de honderd meter een zingend ortolanenmannetje op de zangpost hoog in de boom aantreffen. Deze vogels waren gemakkelijk te herkennen omdat zij belangrijk slanker zijn dan de Geelgors (*Emberiza citrinella*) en vanwege de opvallende witte oogrिंग. De Ortolanen zongen altijd in het topje van de boom en dan nooit beneden de vier à vijf meter. Als zo'n hoge eikeboom niet voorhanden was werd uitgeweken naar de top van een denneboom (*Pinus sylvestris*) en nimmer naar een lagere plaats. Gedurende de waarnemingsjaren werd een zangpost van de Ortolaan nooit op een zijtak vastgesteld.

Deze vogels bewoonden geconcentreerd een klein gebied en vormden een groep van ongeveer twintig broedparen. In die jaren was er niet zoveel lawaai en je kon de Ortolanen op zo'n drie tot vijfhonderd meter afstand horen zingen. Het betrof een gebied van circa een kilometer doorsnee. Uit de opgedane ervaringen was het zeker, dat deze vogels hier (en elders) als het ware in concentraties voorkwamen. Tot het eind van de jaren zestig en begin zeventig zijn in dit gebied meerdere Ortolanen aanwezig geweest.

Enkele notities gemaakt langs de weg van Casteren naar Hoogeloon:

Zingende vogels

30 april 1961 10 zingende mannetjes.
22 mei 1963 6 zingende mannetjes.

9 mei 1964 6 zingende mannetjes.
22 mei 1965 5 zingende mannetjes.
28 mei 1966 4 zingende mannetjes.
23 mei 1970 3 zingende mannetjes.
9 mei 1971 3 zingende mannetjes.
14 mei 1973 1 zingend mannetje.
28 mei 1974 1 zingend mannetje.

Na de laatst genoemde datum zijn geen notities over Ortolanen in Casteren meer gemaakt, omdat er bij korte bezoeken in de maand mei geen Ortolanen meer werden aangetroffen. In Dommelen waren zij toen ook al verdwenen.

Op droge hoge plaatsen, waar niets wilde groeien, kwam in Noord-Brabant vroeger de haversoort Even (*Avena fatua*) voor.

Naar Heukels 1909: Geïllustreerde schoolflora voor Nederland (4e druk).

Geconstateerde broedgevallen

- 20 mei 1954 een nest met 4 eitjes in haver bij Casteren langs de verharde weg waarlangs Amerikaanse eikebomen staan
- 25 mei 1955 een nest met 5 jongen (ongeveer een week oud) in haver bij Casteren langs de zelfde weg
- 26 mei 1956 een nest met 5 eitjes in haver bij Casteren langs de zelfde weg
- 29 mei 1956 een nest met 5 jongen (ongeveer een week oud) in rogge bij Casteren langs de zelfde weg
- 10 mei 1959 een nest met 5 eitjes in rogge bij Casteren langs de zelfde weg
- 11 mei 1959 een nest met 6 eitjes (waarvan een dwerg-eitje) in rogge bij Casteren langs de zelfde weg
- 14 mei 1961 een nest met 5 eitjes in haver bij Casteren langs de zelfde weg
- 20 mei 1961 een nest met 5 eitjes in haver bij Casteren langs de zelfde weg
- 01 juni 1963 een nest met 4 eitjes in haver bij Casteren langs de zelfde weg
- 08 juni 1963 een nest met 4 eitjes in haver bij Casteren langs de zelfde weg

Het is opvallend dat deze en later genoemde nesten binnen een afstand van vijftwintig meter vanaf de berm van de weg lagen, c.q. de zangpost van het mannetje. Het merendeel lag zelfs niet verder dan tien meter van de zeer smalle wegberm verwijderd. Deze weg lag in die tijd nog lager als het omringende akkerland.

Waalre

Op de Heuvel in Waalre woonde één paar Ortolanen en tussen de dorpskom en de Heuvel woonden vijf à zes paren. Langs de Onze Lievevrouwedijk werd op 15 juni 1963 en op 22 juni 1963 een zingend mannetje gehoord.

Aalst

Op 10 mei 1944 werd een zingend mannetje langs het Leenderpad aangetroffen.

Knegsel

In de lindebomen (*Tiliaceae spec.*) langs de weg tussen Knegsel en Veldhoven kon je zingende Ortolanen aantreffen. Op 13 mei 1956 werd door Van Dooren twee maal een copulatie gezien en op 16 mei 1956 een alarmerend paartje aangetroffen.

Geconstateerde broedgevallen

- 19 mei 1956 een nest met vijf eitjes in rogge bij Knegsel langs de verharde weg, waarlangs lindebomen staan.
- 02 juni 1956 een nest met vijf eitjes in haver bij Knegsel langs de verharde weg, waarlangs lindebomen staan.

Westerhoven

Langs de Riethovenseweg waren Ortolanen in de Berkebomen (*Betula pendula*) zingend aan te treffen. Op 04 juli 1964 zelfs nog zingend na zonsondergang.

Dommelen

Tussen het dorp en het riviertje de Keersop (nu bebouwd gebied) werd op een bepaalde plek een concentratie van zes paar Ortolanen gevonden.

Overigens in Stramprooy (Nederland), Molenbeersel, Kinrooy en Maaseik (België) werden langs de wegen (Napoleonswegen) altijd Ortolanen foeragerend op de bodem of zingend

'Ortolanennest in bonenveld' in Sevendonk (België) 20 mei 1962.

Foto: Willem Paulussen.

waargenomen. Langs deze wegen stonden zware Eiken; geplant in de tweede helft van de negentiende eeuw.

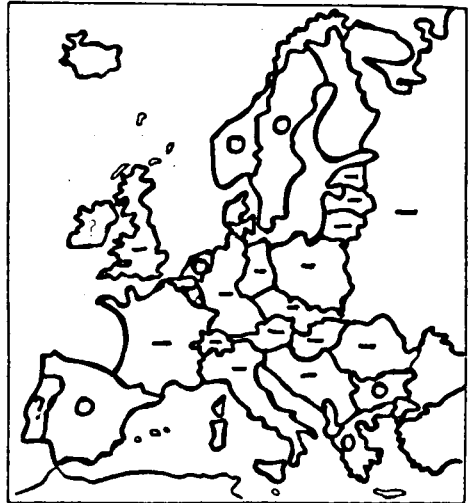
Op 16 mei 1951 zijn door Van Dooren in de Eiken van de Napoleonsweg ten noorden van Thorn vijf zingende mannetjes aangetroffen.

De laatste waarneming van Bernard van Dooren was op 12 mei 1973 tijdens een excursie van de NOU in het Wijfelterbroek bij Weert, waar twee zingende mannetjes werden gezien in de Eiken bij een haverveld.

Van Dooren meent, dat het zo goed als zeker is, dat zingende mannetjes vroeger wel zeker een broedpaar betekenden. In de zang heeft hij nergens opmerkelijke verschillen kunnen bemerken.

Wetenswaardig

Oude boerenmensen, onder andere Bert Kuipers, kenden de Ortolan heel goed. In Waalre noemde men de vogel 'Korenschrijver'. De mensen haalden vroeger allerlei akkerkruiden met de hand tussen het gewas uit. Zij kwamen tijdens dat werk allerlei vogels tegen, later is deze kennis goeddeels verloren gegaan omdat de mensen met het mechaniseren en spuiten niet meer echt in het land bezig waren. Tussen de jonge haverplantjes kwamen de kruidenwiedende boeren onder andere nesten van Ortolanen tegen. Bij het zoeken naar nesten diende je goed op te passen, want de nesten waren moeilijk te vinden zodat je er gemakkelijk op kon trappen. De broedende vogels zitten erg vast op het nest. Wanneer een mannetje en een vrouwtje voedsel gingen zoeken speelde zich een opvallend wederkerend ritueel af. Het mannetje zat op zijn zangpost te zingen; wanneer het vrouwtje opvloog om te gaan foerageren (en dat was ongeveer om het uur) hield het mannetje onmiddellijk op met zingen en vloog achter het vrouwtje aan. Dat was vaak ver weg en gewoonlijk waren beide vogels met de kijker niet meer te zien. Zodra beide vogels na tien tot twintig minuten terugkwamen vloog het vrouwtje meteen naar de plaats van het nest en dook recht naar beneden naar de nestplaats en onderwijl vloog het mannetje naar zijn zangpost terug om daar luid zingend zijn 'eigendomsrecht' te bevestigen. In de tijd dat rupsen van de bomen op de grond vielen zochten de Ortolanen die op en vlogen niet meer zo ver weg om voedsel te zoeken. Het nest was een goed afgewerkt vogelnest, waarvan de bodem bestond uit oud stro, af-

Ook de Kwartel (*Coturnix coturnix*) als bodembewoner van het oude boerenland op hoge droge gronden gaat snel in aantal achteruit. (Naar: Sharrock en Hildén 1983).

Waarom in Nederland een 0 is geplaatst is niet duidelijk de soort is wel degelijk in aantal (drastisch) achteruitgegaan.

- 0 = Geen belangrijke verandering in voorkomen bekend
- + = Toename in voorkomen.
- = Achteruitgang in voorkomen.
- x = De soort komt in betreffend land niet voor als broedvogel.

komstig uit voorgaand jaar dat op het land was blijven liggen of van stalmest. De binnenzijde van het nest bestond uit fijne grassprietjes en was gevoerd met paardenhaar.

Het was opvallend dat plaatsen waar Ortolanen voorkwamen relatief vogelarm waren in soorten en aantal. Trouwens de Ortolanen zelf waren opvallende vogels en waren niet schuw voor mensen. De Boompieper (*Anthus trivialis*) zag je er wel en sporadisch ook de Boomleeuwerik (*Lullula arborea*). Dat gold bijvoorbeeld voor het ortolanengebied in Casteren, Dommelen en Westerhoven-Riethoven. Waar Ortolanen voorkwamen hoorde men ook Kwartels (*Coturnix coturnix*) voor. Niet andersom!

In het beroemde kwarteljaar 1964 waren bijvoorbeeld in het ortolanengebied te Dommelen op 10 juli vijf roepende Kwartels te horen! Volgens Bert Kuipers kwamen tachtig jaar geleden vogelvangers in de oogsttijd speciaal naar Waalre om Ortolanen te vangen. Deze waren bestemd voor de consumptie. De vogels werden vetgemest en dan aan restauranthouders verkocht.

■ Bernard van Dooren, Koningin Julianalaan 24, 5582 JV Waalre (N.-B.).

*Dit artikel is opgesteld middels gegevens van Bernard van Dooren door Pierre Maréchal. De informatie is door Van Dooren op de feiten geverifieerd.

Aandacht voor kleinere landschapselementen

Landschapsonderhoud is niet iets nieuws.

Wat vroeger door de boer werd gedaan wordt nu door de overheid beleidsmatig uitgevoerd. Vooral de laatste jaren neemt de inzet van werkkampdeelnemers, werklozen met behoud van uitkering in het kader van het gemeenschapstakenplan en werkendvrijwilligers al of niet met overheidscoördinatie enorm toe. Ook door werkzaamheden in het kader van het ISP (Integraal Structuur Plan) neemt de invloed van werkzame personen in het landschap toe.

Daarbij wordt nogal eens vergeten dat er ook beroepsmatig mensen in het landschapsgeburen actief zijn. Ook het bedrijfsleven heeft mogelijkheden gezien en stort zich in het 'landschapsonderhoud' met als gevolg dat eenzijdige onderhoudsmaatregelen leiden tot eenvormigheid in bijvoorbeeld houtwallen en bomenrijen.

Vogels als Grasmus, Geelgors en Tuinfluiter met specifieke voorkeur voor de struiklaag en de kruidenlaag maken dan plaats voor Houtduif, mees en Merel. Op zich goed bedoelde maatregelen pakken dus verkeerd uit behalve wanneer er van overheidswege (Staatsbosbeheer) een dusdanige controle is dat uitgevoerde maatregelen daadwerkelijk natuur- en landschapsbelangen nastreven, de inzet van vrijwilligers en werklozen moet daarbij eerder middel dan doel zijn!

Vanaf 1978 wordt onder supervisie van de Heidemij. in Noord-Nederland op grote schaal aan landschapsverzorging gedaan met inzet (binnen het ISP-kader) van langdurige werklozen.

Voor onder andere de gemeente Peize, Haren en Coevorden werden landschapsrenovatieplannen opgesteld en in overleg met Staatsbosbeheer en het Landbouwschap uitgevoerd.

Momenteel wordt de laatste fase uitgevoerd van de plannen voor de gemeenten Oostershessen en Schoonebeek en er wordt gewerkt aan nieuwe beheersplannen voor enkele andere gemeenten. Binnen al deze plannen is duidelijk ook aandacht geschonken aan de kleinschalige landschapselementen waaraan, tot voor kort, weinig officiële aandacht werd geschonken. En juist die kleinschalige elementen bepalen in hoge mate de landschappelijke- en natuurhistorische betekenis.

■ Ing. J. Betlem, Projectleider Heidemij. Uitvoering BV postbus 626, 9400 AP Assen.

Illegale vangst en import van Ortolanen

De Stichting Mondiaal Alternatief heeft de aandacht van het ministerie van Landbouw en Visserij gevraagd voor het feit dat in de periode 1977 tot en met 1983 elf Ortolanen bij preparateurs werden aangeboden. Tevens bestaat het sterke vermoeden van de import van

Ortolanen uit Oost-Afrika en de illegale vangst van Ortolanen in België. Men heeft verzocht zo mogelijk passende maatregelen te nemen.

Ruilverkaveling Baarle-Nassau

In het ruilverkavelingsgebied Baarle-Nassau aan de oostzijde van Bosschoven zijn terreinen, die wat betreft het behoud van biotoop voor de Ortolaan, gehandhaafd zouden moeten worden.

De Stichting Mondiaal Alternatief heeft informatie verstrekt, die van belang kan zijn bij het treffen van inrichtings- en beheersmaatregelen.

Inventarisatie Ortolaan Limburg

Dit jaar worden in Limburg de Ortolanen geïnventariseerd. Juist ook oude gegevens zijn welkom. U kunt deze sturen naar: Piet van den Munckhof, Saturnusstraat 47, 6543 XE Nijmegen, 080-773339.

Winterse Ortolaan

Op 20-12-1981 is in de Flevopolder door verschillende vogelaars een Ortolaan waargenomen (zie Gierzwaluw 20 (1982), nr. 4, pag. 141). Mogelijk betreft het een uit gevangenschap ontsnapte vogel.

P.M.